

الله
الرحمن
الرحيم

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی

پایان‌نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

گرایش: جامعه‌شناسی

عنوان:

حدود و کیفیت حضور اجتماعی زن
از دیدگاه مراجع تقلید ایرانی در سده‌ی اخیر

استاد راهنما:

دکتر حسن محدثی گیلوئی

استاد مشاور:

دکتر صدیقه وسمقی

پژوهشگر:

شیدا قلی‌زاده مجاوری

زمستان ۱۳۹۱

زنی را می شناسم من
که شوق بال و پر دارد
ولی از بس که پُر شور است
دو صد بیم از سفر دارد
زنی را می شناسم من
که در یک گوشه‌ی خانه
میان شستن و پختن
درون آشپزخانه
سرود عشق می خواند
نگاهش ساده و تنه‌است
صدایش خسته و محزون
امیدش در ته فرداست
زنی را می شناسم من
که می گوید پشیمان است
چرا دل را به او بسته
کجا او لایق آنست؟
زنی هم زیر لب گوید
گریزانم از این خانه
ولی از خود چنین پرسد
چه کس موهای طفلم را
پس از من می زند شانه؟
زنی آبتن درد است
زنی نوزاد غم دارد
زنی می گرید و گوید
به سینه شیر کم دارد
زنی با تار تنهایی
لباس تور می بافد
زنی در کنج تاریکی
نماز نور می خواند
زنی خو کرده با زنجیر
زنی مأنوس با زندان
تمام سهم او اینست:
نگاه سرد زندانبان!

زنی را می شناسم من
که می میرد ز یک تحقیر
ولی آواز می خواند
که این است بازی تقدیر
زنی با فقر می سازد
زنی با اشک می خوابد
زنی با حسرت و حیرت
گناهِش را نمی داند
زنی واریس پایش را
زنی درد نهانش را
ز مردم می کند مخفی
که یک باره نگویندش
چه بدبختی چه بدبختی!
زنی را می شناسم من
که شعرش بوی غم دارد
ولی می خندد و گوید
که دنیا پیچ و خم دارد
زنی را می شناسم من
که هر شب کودکش را
به شعر و قصه می خواند
اگر چه درد جانکاهی
درون سینه اش دارد
زنی می ترسد از رفتن
که او شمعی ست در خانه
اگر بیرون رود از در
چه تاریک است این خانه!
زنی شرمنده از کودک
کنار سفره‌ی خالی
که ای طفلم بخواب امشب
بخواب آری
و من تکرار خواهم کرد
سرود لایی لایی

زنی را می شناسم من
که رنگ دامنش زرد است
شب و روزش شده گریه
که او نازای پردرد است!
زنی را می شناسم من
که نای رفتنش رفته
قدم‌هایش همه خسته
دلش در زیر پاهایش
زند فریاد که: بسه
زنی را می شناسم من
که با شیطان نفس خود
هزاران بار جنگیده
و چون فاتح شده آخر
به بدنامی بد کاران
تمسخروار خندیده!
زنی آواز می خواند
زنی خاموش می ماند
زنی حتی شبانگهان
میان کوچه می ماند
زنی در کار چون مرد است
به دستش تاول درد است
ز بس که رنج و غم دارد
فراموشش شده دیگر
جنینی در شکم دارد
زنی در بستر مرگ است
زنی نزدیک مرگ است
سراغش را که می گیرد؟
نمی داند، نمی داند
شبی در بستری کوچک
زنی آهسته می میرد
زنی هم انتقامش را
ز مردی هرزه می گیرد
زنی را می شناسم من ...

تقدیم به

تمامی زنان ایران زمین

و

مهربانی و صداقت همسر
مشوقانم امین و علی

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که در همه لحظات خصوصاً در طی مسیر سال‌های تحصیل همراه و پشتیبانم بوده است. بی‌شک گردآوری این پایان‌نامه جز در سایه لطف او مسیر نمی‌شد. حال که نگارش این پایان‌نامه به سرانجام رسیده است بر خود لازم می‌دانم که از تمام همراهانی که راهنمایی‌ها و مساعدت‌های خود را دریغ نوزیدند تقدیر کنم. ابتدا از استاد ارجمندم جناب آقای دکتر حسن محدثی که با داشتن مشغله فراوان راهنمایی این تحقیق را برعهده گرفتند و همواره اشتیاق به علم‌آموزی و روحیه پژوهشگری را در من تقویت کردند، سپاسگزاری می‌کنم. هم‌چنین از زحمات سرکار خانم دکتر صدیقه وسمقی که با صمیمت مشاورت این پایان‌نامه را عهده‌دار بودند تشکر می‌کنم.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از خانم‌ها الهام قربانی و ملیحه کاظمی نسب که در انجام این پژوهش خواهرانه مرا یاری رساندند سپاسگزاری نمایم.

تعهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب شیدا قلی زاده مجاوری دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۰۸۴۹۲۶۴ در رشته جامعه‌شناسی که در تاریخ ۱۳۹۱/۱۱/۲۰ از پایان نامه خود تحت عنوان: حدود و کیفیت حضور اجتماعی زن از دیدگاه مراجع تقلید ایرانی در سده‌ی اخیر با کسب نمره ۱۸ و درجه بسیارخوب دفاع نموده‌ام بدین وسیله متعهد می‌شوم:

۱- پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: شیدا قلی زاده مجاوری

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۱/۱۱/۲۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم شیدا قلی‌زاده مجاوری از پایان‌نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۸ بحروف هجده تمام با درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما:

بسمه تعالی

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۵۰۵۸۹۲۰۳۵
عنوان پایان نامه: حدود و کیفیت حضور اجتماعی زن از دیدگاه مراجع تقلید ایرانی در سده ی اخیر		
نام و نام خانوادگی دانشجو: شیدا قلی زاده مجاوری	تاریخ شروع پایان نامه: ۸۹/۱۲/۱۱	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۱/۱۱/۲۹
شماره دانشجویی: ۸۷۰۸۴۹۲۶۴		
رشته تحصیلی: جامعه شناسی		
استاد/ استادان راهنما: دکتر حسن محدثی گیلوئی		
استاد/ استادان مشاور: دکتر صدیقه وسمقی		
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</p> <p>هدف از این پژوهش بررسی امکانات و موانع فقهی حضور اجتماعی زنان از رهگذر بررسی فتاوا و آرای فقهی مراجع تقلید است. زنان نیمی از سرمایه های انسانی جامعه را تشکیل می دهند؛ اما در برخی از جوامع به خصوص جوامع دینی نگاه متفاوتی نسبت به زنان وجود دارد و دین موانعی برای حضور اجتماعی زنان پدید می آورد. دین به عنوان یک نهاد در کنار سایر نهادها در زندگی مردم در ایران معاصر هم چنان نقش پررنگی دارد. ارزش ها، هنجارها، و احکام دینی ارائه شده از طریق روحانیون به عنوان یکی از نیروهای دینی مهم و تأثیرگذار نقش مهمی در شکل گیری و جهت دهی زندگی دینی مردم به ویژه زنان ایفا می کند. در این پژوهش از دیدگاه محدثی در بخش چارچوب نظری بهره برده ایم که گرایش های دینی موجود در ایران معاصر را به سه گرایش محافظت گرایی دینی، ترمیم گرایی دینی، و بازسازی گرایی دینی تقسیم کرده است. در بخش یافته های تحقیق با تکیه بر روش اسنادی مجموعه ی کتب، مقالات و رسائل مراجع تقلید، فتاوا و آرای آنها در باب حدود و کیفیت حضور اجتماعی زنان مطالعه و دسته بندی شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر شامل تمامی نقطه نظرات و فتاوی مراجع تقلید شیعه ایرانی است که در سده اخیر در خصوص وضعیت حضور اجتماعی زنان ارائه نموده اند. یافته های تحقیق نشانگر آن است که گرایش دینی محافظت گرایی بر چگونگی حضور اجتماعی زنان در جامعه مؤثر بوده و به جرأت می توان گفت که در اغلب موارد امر به محدودیت کرده است. اگرچه در سال های اخیر شاهد شکل گیری جریان اندیشه روشنگری هستیم که در تلاش است با تکیه بر آیات و روایات و در پاره ای موارد اجتهاد در مبانی دینی موانع شرعی حضور اجتماعی زنان را از میان بردارد، با این همه هنوز دو رویکرد ترمیم گرایی و بازسازی گرایی دینی در حاشیه قرار دارند و نتوانسته اند تغییرات محسوسی در وضعیت اجتماعی زنان کشور ایجاد کنند.</p> <p>واژگان کلیدی:</p> <p>حضور اجتماعی زنان، اختلاط، حجاب، محافظت گرایان دینی، ترمیم گرایان دینی، بازسازی گرایان دینی</p>		

فهرست مطالب

شماره صفحه

بخش اول: طرح مسئله و مباحث نظری

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۴ - بیان مسأله تحقیق
- ۶ - اهمیت و ضرورت تحقیق
- ۷ - تعریف واژه‌ها و اصطلاحات
- ۸ - اهداف تحقیق
- ۹ - سوالات تحقیق

فصل دوم: ادبیات تحقیق و چارچوب نظری

- ۱۱ - ادبیات تحقیق
- ۱۷ - رویکردهای نظری تحقیق
- ۱۷ - رویکرد جامعه‌شناختی
- ۱۹ - رویکرد فمینیستی
- ۲۰ - انواع نظریه‌های فمینیستی
- ۲۳ - رویکرد فمینیستی در باب نقش اسلام در تبعیض علیه زنان
- ۲۴ - رویکرد تاریخی
- ۲۸ - رویکرد دینی
- ۳۸ - چارچوب نظری تحقیق
- ۸۰ - فرضیات تحقیق
- ۸۰ - روش تحقیق

بخش دوم: مجموعه یافته‌های تحقیق

- ۸۸ - فصل اول: حضور اجتماعی زنان از منظر فقهای محافظت‌گرا
- ۹۳ - استفتائات مراجع تقلید محافظت‌گرا در باب حجاب زنان
- ۱۰۱ - استفتائات مراجع تقلید در خصوص اختلاط زنان با مردان
- ۱۱۷ - فتاوی‌ای فقهای محافظت‌گرا در باب آموزش فنون نظامی به زنان
- ۱۲۳ - استفتائات مراجع تقلید محافظت‌گرا در خصوص مسابقات مختلط
- ۱۲۷ - آیت‌الله سید محمد موسوی ده‌سرخ‌ی
- ۱۲۸ - آیت‌الله یعسوب‌الدین رستگار جویباری
- ۱۲۹ - آیت‌الله محمدتقی صدیقین اصفهانی

۱۳۲	فصل دوم: حضور اجتماعی زنان از منظر فقهای ترمیم‌گرا
۱۳۹	- آیت‌الله مرتضی مطهری
۱۴۴	- آیت‌الله جوادی آملی
۱۵۱	- آیت‌الله حسینعلی منتظری
۱۶۱	- آیت‌الله یوسف صانعی
۱۶۵	- آیت‌الله تقی فاضل میبدی
۱۶۸	- آیت‌الله سید محمد علی ایازی
۱۷۵	- آیت‌الله ابراهیم جناتی
۱۷۸	- آیت‌الله محمد صادقی تهرانی
۱۸۶	- آیت‌الله نعمت‌الله صالحی نجف‌آبادی
۱۸۸	- آیت‌الله ماشاءالله مروجی
۱۸۹	- حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی مهریزی
۱۹۸	فصل سوم: حضور اجتماعی زنان از منظر فقهای بازسازی‌گرا
۲۰۳	- محمد مجتهد شبستری
۲۰۹	- محسن کدیور
۲۱۷	- آیت‌الله احمد قائل
۲۲۱	- ضمیمه
۲۲۱	- آیت‌الله محمود طالقانی
۲۲۱	- دکتر علی شریعتی
۲۲۳	- رضا علیجانی
۲۲۹	فصل چهارم: نتیجه‌گیری و محدودیت‌های تحقیق
۲۳۰	- نتیجه‌گیری تحقیق
۲۴۱	- محدودیت‌های تحقیق
۲۴۳	- فهرست منابع و مأخذ
۲۴۷	- چکیده انگلیسی

۹۳	قاب ۱: فتاوا و استفتائات کلی مراجع تقلید محافظت‌گرا در باب حجاب زنان
۹۴	قاب ۲: محدوده پوشش بانوان از نگاه مراجع محافظت‌گرا
۹۶	قاب ۳: پوشاندن صورت و دست‌ها برای زنان از منظر فقهای محافظت‌گرا چه حکمی دارد؟
۹۶	قاب ۴: فتاوا و استفتائات مراجع تقلید محافظت‌گرا در خصوص بهترین نوع حجاب برای زنان
۱۰۱	قاب ۵: برخی از استفتائات کلی مراجع تقلید در خصوص اختلاط زنان با مردان
۱۰۲	قاب ۶: احکام مربوط به سخن گفتن زنان با مردان در هنگام اختلاط
۱۰۷	قاب ۷: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره اشتغال زنان در ادارات
۱۱۰	قاب ۸: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره اذن خروج زنان از منزل
۱۱۱	قاب ۹: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره سلام کردن زن و مرد به یکدیگر
۱۱۲	قاب ۱۰: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره قرار گرفتن زنان و مردان در کنار یکدیگر در وسیله نقلیه
۱۱۲	قاب ۱۱: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره نگاه کردن دختران به چهره استاد در کلاس
۱۱۳	قاب ۱۲: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره اختلاط کلاس‌های درسی و دانشگاهی
۱۱۳	قاب ۱۳: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره برگزاری مراسم مختلط در دانشگاه‌ها
۱۱۴	قاب ۱۴: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره راه رفتن مرد با یک زن نامحرم
۱۱۴	قاب ۱۵: فتاوی فقهای محافظت‌گرا درباره تحصیل زنان در نزد مردان
۱۱۵	قاب ۱۶: فتاوی فقهای محافظت‌گرا در باب خلوت کردن زنان با مردان
۱۱۶	قاب ۱۷: استفتائات کلی مراجع تقلید در باب حدود حضور زنان و دختران در مجامع علمی
۱۱۷	قاب ۱۸: فتاوی فقهای محافظت‌گرا در باب آموزش فنون نظامی به زنان
۱۱۷	قاب ۱۹: فتاوی فقهای محافظت‌گرا در خصوص ورزش بانوان در اماکن عمومی
۱۱۹	قاب ۲۰: متن کامل فتوای آیت‌الله مکارم شیرازی در خصوص حضور زنان در ورزشگاه‌ها
۱۲۰	قاب ۲۱: استفتاء آیات عظام صافی گلپایگانی، علوی گرگانی، حسینی زنجانی درباره شرکت در مسابقات خارجی توسط ورزشکاران زن ایرانی
۱۲۱	قاب ۲۲: نامه اعتراضی مجلس و انجمن بازار در مورد حضور زنان در ورزشگاه‌ها
۱۲۳	قاب ۲۳: استفتائات مراجع تقلید محافظت‌گرا در خصوص مسابقات مختلط
۱۲۶	قاب ۲۴: احکام مرتبط با تصویر زنان مسلمان بازیگر سینما بر روی مجله‌ها
۱۲۷	قاب ۲۵: استفتائات علمای محافظت‌گرا در مورد گریم بازیگران زن مسلمان

۱۲۹	قاب ۲۶: برخی از احکام صادر شده از آیت‌الله یعسوب‌الدین رسنگار جویباری
۱۳۸	قاب ۲۷: استفتائات فقهای ترمیم‌گرا در مورد حجاب
۱۳۹	قاب ۲۸: نظر حجت‌الاسلام مهریزی در مورد پوشش زنان
۱۴۹	قاب ۲۹: نظر آیت‌الله جوادی آملی درباره‌ی اشتغال زنان
۱۵۴	قاب ۳۰: برخی فتاوی‌ای آیت‌الله حسینعلی منتظری درباره‌ی روابط اجتماعی زنان و مردان
۱۵۵	قاب ۳۱: مواردی که رعایت آن‌ها از نظر آیت‌الله منتظری بر زنان واجب است
۱۵۵	قاب ۳۲: حکم نمایش زن مسلمان بی‌حجاب در سینما از نظر آیت‌الله منتظری
۱۵۷	قاب ۳۳: احکام آیت‌الله منتظری درباره‌ی خوانندگی زنان
۱۶۰	قاب ۳۴: استفتائات آیت‌الله منتظری درباره حجاب و اختلاط
۱۶۲	قاب ۳۵: برخی استفتائات آیت‌الله صانعی در موضوع اشتغال زنان
۱۶۴	قاب ۳۶: احکام حجاب و پوشش از نگاه آیت‌الله صانعی
۱۷۶	قاب ۳۷: نظر آیت‌الله جناتی درباره حقوق اجتماعی زنان
۱۷۷	قاب ۳۸: استفتائاتی از آیت‌الله جناتی درباره‌ی حضور اجتماعی زنان
۱۸۱	قاب ۳۹: استفتائاتی از آیت‌الله صادقی تهرانی درباره‌ی زنان
۱۸۳	قاب ۴۰: موضوع اختلاط از نظر آیت‌الله صادقی تهرانی
۱۸۴	قاب ۴۱: فتوای آیت‌الله صادقی تهرانی درباره نگرستن به زنان نامحرم
۱۸۸	قاب ۴۲: نظرات فقهی آیت‌الله مروجی درباره‌ی حضور زنان در سینما
۲۱۹	قاب ۴۳: فتوای آیت‌الله قابل درباره‌ی ترانه‌خوانی زنان در صدا و سیما
۲۲۰	قاب ۴۴: فتوای آیت‌الله قابل درباره حجاب

بخش اول: طرح مسئله و مباحث نظری

فصل اول: کلیات تحقیق

فصل دوم: ادبیات تحقیق و چارچوب نظری

فصل اول: کلیات تحقیق

مقدمه

بخش گسترده‌ای از فعالیت‌های اجتماعی کشور به عهده‌ی زنان است و این امر مستلزم خروج زنان از منزل است این مسأله مناسبات و روابط خاصی را شکل می‌دهد. به دنبال حضور زنان در عرصه اجتماعی، به عهده گرفتن برخی از سمت‌های حساس و کلیدی و عهده‌دار بودن مشاغلی که از ظرافت خاصی برخوردارند ضرورت مشارکت آن‌ها در مجامع خاص را پدید می‌آورد. از آنجایی که نوع حکومت در جامعه ما اسلامی است، گستردگی آرای فقها و مراجع در مهمترین حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و حتی شخصی‌ترین و خصوصی‌ترین امور زندگی به چشم می‌خورد. از جمله احکام فقهی ضرورت پوشش و حجاب عدم اختلاط بین زن و مرد.

دستورات فقهی توسط برخی از افراد مانند فقها و مراجع دینی در حکومت اعمال می‌شود و رهبران این نظام هر دو فقیه بوده‌اند و شورای نگهبان نیز نگهبان رعایت شریعت محسوب می‌شود. بنابراین، با توجه به نوع نگرش و دیدگاه‌هایی که در بین این فقها و همچنین دیگر نیروهای سیاسی و حکومتی در باب زن و جایگاه زنان در فعالیت‌های اجتماعی سیاسی و اقتصادی وجود دارد، محدودیت‌هایی را برای هرگونه حضور زنان در فعالیت‌های مذکور به وجود می‌آورد و در بعضی از مواقع فقها و پیروان‌شان حکم بر عدم حضور زنان و هر نوع مشارکت در عرصه اجتماعی داده‌اند. با توجه به اهمیت و گستردگی آرای مراجع و فقها در تاریخ کشورمان و نقش تعیین‌کننده آنان در سرنوشت زنان که نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند تحقیق و کنکاش در این امر ضروری به نظر می‌رسد.

در این پژوهش تلاش شده است در حد بضاعت و به دور از هرگونه پیش‌داوری، وضعیت زنان ایرانی و حدود حضور اجتماعی آن‌ها با توجه به دیدگاه مراجع دینی به صورت شفاف ترسیم شده و گستردگی اثرگذاری و نیز تنوع و احیاناً تقابل آرای مراجع دینی در امور زنان به تصویر کشیده شود.

۱-۱- بیان مسأله تحقیق

نیمی از جمعیت هر کشوری را زنان تشکیل می‌دهند ولی در عمل سهم بانوان در فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کمتر از مردان است و در برخی از فرهنگ‌ها این تفاوت به شدیدترین شکل ممکن نمایان می‌شود. هم‌چنین نیمی از منابع انسانی را زنان تشکیل می‌دهند و آنان نقش مهمی در فرآیند توسعه و پیشبرد اهداف اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی جامعه دارند؛ ولی همواره در این فرآیند با موانع و مشکلاتی مواجهه بوده‌اند. یکی از این موانع، تعصبات سنتی و مذهبی است که آن‌ها را به سمت خانه‌نشینی و عدم مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی سوق می‌دهد.

نگاهی گذرا به تاریخ کشورها، بخصوص کشور خودمان روشنگر این مدعاست. دیدگاه‌های مردسالارانه، برداشت‌های غلط اما پایا از جایگاه زنان و در نهایت نادیده گرفتن نقش آنان، همگی نشأت گرفته از تفکرات معینی است که جامعه ما نیز عاری از این نوع طرز نگرش و تفکر نسبت به زنان نیست و این دیدگاه به قوت وجود دارد و نقش ایفا می‌کند؛ متأسفانه این نگرش و تفکر در قشر تحصیلکرده و روشنفکر نیز دیده می‌شود.

به نظر می‌رسد، در پاره‌ای از برداشت‌ها و نگرش‌های دینی به ویژه برخی گرایش‌ها در فقه شیعه که از طریق علمای دینی و مراجع دینی صورت می‌گیرد، رگه‌هایی از نگاه مردسالارانه و یا حتی تقلیل‌گرایانه نسبت به زنان وجود دارد.

به عبارت دیگر، آرای مراجع دینی به نام حکم اسلام و آیات و روایات اسلامی و در غالب استفتائات و فتاوا و به نام نصّ صریح قرآن در جوامع اسلامی و با تکیه بر توجیهاات دینی و احتمالاً برداشت‌های غلط و نادرست از آموزه‌های دینی به این مسأله رنگ و لعاب بیشتری می‌دهد و نابرابری‌ها و تبعیض‌ها را به نحو دینی نهادینه می‌سازد.

تفاسیر برخی از عالمان دینی به این موضوع دامن زده است و شأن و منزلت زن مسلمان را به حداقل و کم‌رنگ‌ترین شکل ممکن تنزل داده است و هم‌چنین از زن تصویری غیرواقعی ارائه داده‌اند. به عنوان مثال بارز و گویا می‌توان به مباحث مربوط به حق رأی زنان اشاره کرد: که در سال ۱۳۳۱ زنان ائتلافی را به وجود آوردند تا از حقوق سیاسی و اقتصادی برابر برخوردار شوند ولی این امر مورد مخالفت تعداد زیادی از روحانیون قرار گرفت، زیرا آن‌ها «حق رأی زنان را ضد اسلام

اعلام کردند» (ساناساریان، ۱۳۸۴، ۱۱۸-۱۱۷).

به عبارت دیگر جوامعی با فرهنگ اسلامی از جمله جامعه کنونی ایران از طرفی دستخوش تفکرات مدرن و پست مدرن و گذار از مرحله سنت به مدرنیته است و از طرف دیگر هنوز بر دیدگاه‌هایی به شدت سنتی در قبال زنان تأکید می‌شود. البته احداث سازمان‌ها، تشکیلات، نهادها و حتی تصویب قوانین و مقررات به نفع زنان در سطح بین‌المللی و ملی نشان‌دهنده اهمیت و اعتبار مسئله زنان است.

نگاهی بازاندیشانه و پرسش‌گرایانه به تاریخ ایران به خصوص در سده‌ی اخیر بیانگر این مدعاست که در اکثر جنبش‌های اجتماعی از جمله جنبش مشروطه و انقلاب اسلامی نقش و حضور پررنگ زنان در پیروزی تأثیر بسزایی داشته است، کم‌اینکه در جنگ هشت ساله ایران و عراق حضور زنان چه در جبهه و چه در پشت جبهه و حمایت‌های معنوی و مادی آنان و پذیرش بخشی از مسئولیت سنگین زندگی، چگونه به تداوم مطلوب‌تر حیات اجتماعی یاری رسانده است.

برخی از جریان‌های فکری به ویژه طرفداران ایدئولوژی فمینیسم معتقدند که در کشورهای اسلامی از جمله ایران، زن یک موجود جنس دومی است و تأثیرگذاریش در شرایط اجتماعی و سیاسی جامعه، بسیار کم‌رنگ و ناچیز شده است و یا عملاً نادیده گرفته می‌شود.

تفکرات سنتی در جامعه ما به وسیله مراجع دینی در جامعه بسط و گسترش می‌یابند و بنا به تفاسیر متفاوتی که هر یک از مراجع در خصوص احکام اسلام دارند، در ظاهر نوعی از تشتت آراء در اندیشه آن‌ها به چشم می‌خورد. اما آیا واقعاً تنوعی از آرای فقهی درباره‌ی زنان وجود دارد یا خیر. در واقع، دیدگاه مسلطی که به نفع زنان نیست در میان فقها وجود دارد؟ از این رو هریک از این دیدگاه‌های فقهی درباره‌ی زنان نوعی خاص از نظم اجتماعی را مورد تأیید قرار می‌دهد و در مقابل، دیگر دیدگاه‌های فقهی به مخالفت با آن می‌پردازند.

سؤالی که به ذهن متبادر می‌شود این است که چگونه اسلام و آموزه‌های دینی با آن همه عوامل تعالی‌بخش، تبدیل به عاملی جهت سرکوب و عقب‌ماندگی و واپس‌گرایی و هم‌چنین به عنوان عاملی تبعیض‌آمیز سبب نابرابری جنسیتی می‌شود؟ به راستی نقش مراجع دینی و نوع نگاه آنان به زنان در رشد چنین اندیشه و باورهایی تا چه حد مؤثر بوده است؟ آیا فتاوی‌ای که مراجع تقلید در

سده‌ی اخیر در باب امور زنان صادر کرده‌اند راه را برای فعالیت‌های اجتماعی زنان و استیفای حقوق اجتماعی و سیاسی‌شان گشوده است یا مسدود ساخته است؟

این پرسش از آن جهت اهمیت دارد که یکی از نیروهایی که می‌تواند سازنده جدی نگرش در باب زنان باشد، مراجع تقلید هستند که با ارائه‌ی آرای فقهی خود - که به منزله‌ی نظر اسلام به مردم عرضه می‌شود- در نحوه حضور زنان در جامعه بسیار مؤثرند.

بدین ترتیب با توجه به این که ما مسلمانیم و بر هر مسلمانی واجب است تا با عوامل آگاهی‌بخش و رهایی‌بخش و ضدتبعیض دین مبین اسلام آشنایی کافی و وافی پیدا کند و از سوی دیگر بخش مهمی از این جمعیت گسترده مسلمانان را زنان تشکیل می‌دهند، ظهور شخصیت زن در جایگاه اصلی و شناخت مسئولیت‌هایی که از نظر دینی و انسانی دارد، اقتضا می‌کند که نگارنده به نحوی بی طرفانه، احکام فقهی و دیدگاه مراجع دینی درباره زنان را مورد بررسی قرار دهد و دیدگاه‌های اجتماعی مثبت و منفی احکام فقهی و اثرات اجتماعی آن را واریسی نماید. نظرگاه و روش ما در این بررسی البته جامعه‌شناختی خواهد بود.

۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق

جامعه‌ای که ما در آن زندگی می‌کنیم جامعه‌ای به ظاهر مدرن و متمدن است، ولی با کمی تأمل و تعمق می‌توانیم دریابیم که تفکرات سنتی و اندیشه‌های تبعیض‌آمیز دینی در آن ریشه گسترانیده است. خانواده‌ها در ظاهر تلاش می‌کنند خود را همگام با مدرنیته و تجدد پیش برند ولی در بعضی از مواقع وجود تفاسیر دینی، آن‌ها را دچار سردرگمی و تضاد می‌کند؛ زیرا در هر حال، ما در یک جامعه‌ای با زمینه‌ی دینی زندگی می‌کنیم که اندیشه‌ها و تفکرات دینی در آن سایه افکننده است. از سوی دیگر نیمی از جمعیت کشور ما را زنان تشکیل می‌دهد که بخشی از فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی، هنری و اجتماعی به عهده آن‌هاست. اما به نظر می‌رسد شرایط مناسبی برای فعالیت و حضور اجتماعی زنان فراهم نیست و یا دست‌کم با موانعی رو به روست. از سوی دیگر استقبال گسترده و چشمگیر زنان علاقمند به علم‌آموزی و دانش و هم‌چنین افزایش جمعیت زنان فارغ‌التحصیل و توانمند در رشته‌های مختلف علمی، حضور آنان در بازار اشتغال و فعالیت سیاسی و

اقتصادی و اجتماعی را می‌طلبد، که این امر مستلزم اختلاط زنان با مردان در این مجامع است. لاجرم چنین مطالبه‌ی نیرومندی سبب تغییراتی در مناسبات اجتماعی خواهد شد. از جمله عدم حضور کامل زن در خانه و خانواده، تغییر در نوع رابطه بین همسر و فرزندان و هم‌چنین در روابط اجتماعی.

از این رو، مسأله‌ی حضور زنان با توجه به گرایش‌ها و تفکرات سنتی غالب در جامعه ما و هم‌چنین تفاسیر دینی که از سوی مراجع دینی عرضه می‌گردد به امری چالش برانگیز تبدیل شده است. از یک سو با دیدگاه‌های سنتی مواجه هستیم که زن را موجودی جنس دومی می‌داند که وظیفه‌ای جز تمکین از همسر و نقشی جز تربیت کودک و خانه‌داری ندارد و از طرف دیگر دیدگاه نواندیشانه که علاوه بر توجه زن به وظایف فوق، حضور وی را در مجامع اندکی به رسمیت می‌شناسد و تلاش می‌کند در جهت رفع موانع دینی بر سر راه حضور اجتماعی زن، از طریق تجدیدنظر در احکام فقهی درباره زنان اقداماتی تعدیل‌کننده به بار آورد. بنابراین از آنجایی که تفکرات مسلط در جامعه ما از نوع تفکرات سنتی است، در اثر آن مناسبات اجتماعی تبعیض‌آمیز علیه زنان تقویت می‌شوند.

مراجع تقلید در یکصد سال اخیر که کشور به نحوی جدی درگیر امور مستحدثه و مدرن در باب زنان و دیگر مسائل فکری و اجتماعی بوده است، نقش مهمی در نوع نگرش و تنظیم مناسبات اجتماعی در حیطه امور زنان داشته‌اند. بنابراین مسائل فوق‌الذکر از باب اثراتی که در جامعه ایجاد می‌کنند تحقیق و تفحص بیشتری را طلب می‌نمایند.

۱-۳- تعریف واژه‌ها و اصطلاحات

فتوا: به معنای بیان حکم خدا به وسیله فقیه یا مفتی است. مثال اگر روزه گرفتن برای بدن ضرر داشته باشد صحیح نیست.

مرجع تقلید: کلمه مرجع در لغت اسم مکان به معنای محل رجوع است از این رو در اصطلاح به مجتهدی که نسبت به دیگران اعلم باشد و شرایط دیگری مانند پارسایی و آگاهی لازم از مسائل جهان اسلام و تشیع را داشته باشد مرجع گویند زیرا شیعیان در احکام شرعی به وی رجوع می‌کنند

هم‌چنین منظور از مرجع تقلید در اینجا پیروی از مجتهد جامع‌الشرایط است و این امر از باب رجوع به اصل خبره و متخصصین است. تقلید در لغت به معنای قلابه بر گردن انداختن است. در اصطلاح فقه نیز به همین معناست و وقتی می‌گویند عامی از مجتهد تقلید می‌کند یعنی گفتار او را هم‌چون قلابه‌ای برگردن خود می‌اندازد. عامی مقلد است و مجتهد مقلد نامیده می‌شود.

موقعیت اجتماعی زنان: موقعیت اجتماعی مقام و موضعی است که یک فرد در یک جامعه و در زمان معین اشغال می‌کند. موقعیت اجتماعی یکی از موضوعات و محورهای مورد توجه در ارزیابی پایگاه اجتماعی است و آن عبارت است از اعطای مقامی در سلسله مراتب کیفی کل جامعه به هر فرد به استناد مجموع ارزیابی‌ها از هر یک از پایگاه‌هایی که احراز کرده باشد و پاداش‌هایی که از هر یک از آن‌ها عایدش شده است. مفهوم موقعیت اجتماعی زنان به فرصت‌ها و امکاناتی ناظر است که زنان در جامعه از آن‌ها برخوردارند یا محرومند. این مفهوم هم‌چنین به محدودیت‌ها و موانعی که بر سر راه حضور اجتماعی زنان قرار دارد دلالت دارد.

۱-۴- اهداف تحقیق

هر پژوهش در پی رسیدن به اهدافی است که به اهداف مطالعاتی معروف است. اهدافی را که در این پژوهش در پی رسیدن به آن‌ها هستیم، در دو بخش اهداف کلی و اهداف جزئی تقسیم می‌کنیم:

اهداف کلی

- شناسایی تحولات آرای مراجع تقلید در باب حضور اجتماعی زنان تحت تأثیر فرآیند مدرن شدن جامعه
- دسته‌بندی و تحلیل فتاوا و آرای مراجع تقلید در باب حدود و کیفیت حضور اجتماعی زنان

اهداف جزئی

- بررسی نقش دیدگاه مراجع تقلید به عنوان افرادی که خود را مبین رهنمودهای دین اسلام می‌دانند، در وضعیت اجتماعی زنان